

Benutten van het moment van subjectificatie

De onderwijsfilosoof Gert Biesta wordt op vele plekken in onderwijsland besproken en toegepast. Zijn oproep om in het onderwijs naast doelen binnen het domein kwalificatie, ook aandacht te hebben voor doelen binnen de domeinen socialisatie en subjectificatie lijkt velen aan te spreken, ook binnen de vakwereld van het bewegingsonderwijs. Biesta (2022) beschrijft zijn denkbepelden relatief abstract en conceptueel waarbij voorbeelden uit specifieke vakgebieden zelden aan bod komen. Dat geldt vooral voor het begrip subjectificatie. Dit artikel is een poging om de taal en de begrippen rond subjectificatie toe te passen in de praktijk van het bewegingsonderwijs en opvoeding. | Ivo van der Spek

Als start een korte typering van de drie doeldomeinen van Biesta (2015). Kwalificatie kan gezien worden als wat een kind zich eigen maakt om zich voor te bereiden op de toekomst door het opdoen van kennis, vaardigheden en inzichten. Bijvoorbeeld wanneer een kind fietsen onder de knie krijgt door met trappen en sturen balans te houden en goed op te letten. Dit gebeurt vaak met de hulp van een mee rennende ouder, zodat het kind later zelf kan fietsen. Socialisatie kan omschreven worden als het doorgeven van waardevolle tradities, regels en waarden en normen die in het verleden zijn overeengekomen. Bijvoorbeeld wanneer het kind eenmaal heeft leren fietsen, zal het aan de rechterkant van de weg moeten gaan fietsen. Beide doeldomeinen geven een kijk op de wereld om het kind heen. Bij subjectivering gaat het om de uitdaging om het geleerde met vrijheid op een volwassen manier toe te passen op een moment in het heden, zodat het geleerde betekenis geeft aan de wereld eromheen. Bijvoorbeeld: wat doet het kind later als het heeft leren

fietsen? Geven de ouders het kind zelf de keuze om met een gewone fiets of een fatbike naar school te gaan? En als het kind zelf mag kiezen, zal het dan bij zijn keuze rekening houden met het snelheidsgevaar van de fatbike, zijn eigen jonge leeftijd en de impact daarvan op de veiligheid van andere weggebruikers?

Deze vragen illustreren hoe uitdagend het kan zijn om subjectificatie tastbaar en praktisch toepasbaar te maken. Vooral als het gaat om voorbeelden die laten zien wat het geven van keuzevrijheid in de opvoeding en in het onderwijs kan opleveren en hoe het afwegaan van risico's door de docent en de opvoeder een rol spelen.

Een zoon pakt vla uit de koelkast en wil voor zichzelf een bakje vla inschenken. Hij merkt dat er nog maar weinig in het pak zit. Binnen het doeldomein kwalificatie heeft de zoon op vroege leeftijd al het begrip delen geleerd, waarbij hij samen met anderen iets moet gebruiken.

Wat tot het doeldomein van socialisatie zou kunnen leiden, is als de vader streepjes op het pak vla gezet zou hebben om aan te geven hoeveel iedereen in het gezin mag inschenken.

In het kader van subjectificatie kan de vader de zoon ook laten oefenen met keuzen van wat hij geleerd heeft over delen en zou de vader kunnen zeggen: "Je mag je eigen keuze maken, maar je zus wil ook wat en je moeder vindt het ook lekker". Hierdoor ontstaat misschien een moment van twijfel, waarin de zoon de kans krijgt om na te denken over 'of het wenselijk is wat hij wenst'.

Het is mijn bedoeling om voorbeelden te geven waarbij het moment van subjectificatie benut zou kunnen worden en het risico voor de docent of opvoeder aanvaardbaar lijkt. Hierdoor ontdekt het kind het perspectief van de wereld om zich heen en geeft daar zijn eigen betekenis aan (Biesta, 2015). Het volgende voorbeeld richt zich op een opvoedmoment binnen een gezin. Voor veel opvoeders is dit voorstel van de vader geen gemakkelijk moment, omdat waarschijnlijk het perspectief van zichzelf, van eigen ervaringen en opvattingen, losgelaten moet worden (bijvoorbeeld de gedachte: 'zelf had ik als kind direct alles genomen'). Zodra keuzevrijheid wordt gegeven, ontstaat in de onvoorspelbaarheid van het moment een uitdaging voor zowel vader als zoon. Namelijk, heeft de zoon de moed om zichzelf te stoppen van wat hij verlangt en heeft de vader de moed om na zijn onderbreking zijn

zoon niet moreel te veroordelen als hij toch alles uit het pak vla neemt? Voor de zoon gaat het hierbij om het innemen van drie verschillende perspectieven (van zijn moeder, zijn zus en zichzelf) en daarin onafhankelijk mag denken en handelen zonder dat hij in zijn keuzevrijheid wordt beperkt. Dan maakt hij op dat moment gebruik van vrijheid door zijn keuze bewust af te stemmen op wat hij samen met zijn zus en moeder wil bereiken. Hij kan hier naast het innemen van zijn eigen belang, ook kiezen voor de belangen van anderen (van zijn moeder en zijn zus).

Wanneer zich een opvoedmoment voordoet, thuis of op school, waarin het niet (meer) nodig is (of zelfs niet wenselijk lijkt) om onze waarden en normen

op te leggen, kunnen we het moment benutten het kind de kans te geven om te 'oefenen met vrijheid', dus oefenen met verschillende verlangens en belangen. Dit draagt bij aan de ontwikkeling van een verantwoordelijk subject, waarbij niet alleen het eigenbelang centraal staat, wat vaak een natuurlijke fase in de ontwikkeling van een kind is. Dit is het moment van subjectivering, dat vraagt om vertrouwen in de ontwikkeling van het kind en een opvoeder die bereid is het risico van de keuzes van het kind te aanvaarden. Hiervoor moeten opvoeders de tijd nemen om kinderen volop subjectiverende momenten te bieden, zodat ze kunnen experimenteren, fouten mogen maken, het opnieuw kunnen proberen en zich uiteindelijk ontwikkelen om op 'een betere manier te falen' (Biesta, 2022).

Subjectificatie in de gymzaal

Ook in de gymzaal kan het oefenen van verlangens en belangen door leerlingen regelmatig plaatsvinden. Een voorbeeld uit de gymles:

Bij kwalificatie oefenen brugklasleerlingen tijdens basketbal om vrij te lopen. Ze ontdekken hoe ze met een in-out beweging kunnen loskomen van hun tegenstander en zich daarmee tactisch bekwamen in het spel. Socialisatie komt aan bod wanneer ze begrijpen dat ze niet zomaar tegen een stilstaande tegenstander mogen aanlopen of botsen; ze maken zich spelregels en sociaal gewenste omgangsvormen binnen het spel

eigen. Subjectificatie speelt zich af in het eindspel vier tegen vier, waar leerlingen vrije keuzes mogen maken. Ze kunnen er bijvoorbeeld voor kiezen om zelf een dribbelactie te ondernemen, of de bal over te spelen naar een vrijstaande medespeler, of naar een vriendje (zelfs als die niet vrijstaat), of

naar iemand die zelden wordt aangespeeld. In deze vrijheid ontstaan momenten om leerlingen te wijzen op hun verschillende keuzemogelijkheden en hun eigen rol binnen het spel.

De genoemde keuzemogelijkheden geven verschillende betekenissen aan de wereld om de leerlingen heen. Zo kunnen leerlingen ervoor kiezen alleen over te spelen naar vaardige teamgenoten, overtuigd dat dit de beste kans biedt om te winnen, omdat zij denken dat minder bekwame spelers het team kunnen benadelen. Dit benadrukt hun eigen perspectief, waarbij zij zichzelf profileren ten koste van anderen, wat ertoe leidt dat zij anderen speelmogelijkheden ontnemen. Leerlingen nemen deze wedstrijdgerichte mentaliteit, mogelijk in combinatie met ongewenst fysiek contact en het streven naar succes, vaak vanuit hun sportervaring mee naar de gymles. Aan de andere kant kunnen leerlingen besluiten om juist de minder vaardige teamgenoten regelmatig aan te spelen, met de bedoeling hen te helpen zich te ontwikkelen en hun vertrouwen te vergroten. Hier staat het belang van de ander centraal. Daarnaast kunnen leerlingen ervoor kiezen om (waar nodig) zelf te spelen zonder de bal over te passen, om de wedstrijd naar een spannende stand te brengen die voor iedereen aantrekkelijk is. In dit geval zoeken zij een balans tussen hun eigen ambitie en het creëren van een uitdagende en boeiende wedstrijd voor hun eigen team en de tegenstanders.

De docent kan en moet hier (onder-) wijzen op de verschillende keuzes en verlangens van leerlingen, zodat zij nieuwe perspectieven kunnen ontdekken en zichzelf en de wereld

gaan begrijpen en zodoende kunnen oefenen om zelf keuzes te maken. Geforceerd het leerdoel 'afspelen naar iemand die vrijstaat' nastreven en strikte controle daarop is daarbij niet altijd wenselijk. Want zowel niet overspelen, effectief overspelen naar de vrijstaande speler als niet-effectief overspelen naar iemand die (nauwelijks de bal krijgt en) niet vrijstaat zijn in dit opzicht goede spelhandelingen. Met andere woorden: kwalificatie in termen van het behalen van het leerdoel

'vrijlopen door in-out bewegen' is heel belangrijk, maar gezien dit voorbeeld mag niet al ons onderwijs op kwalificatie gericht zijn. Een taak van de docent is om hier de basketballende leerlingen te bevragen wat het voor hen betekent om te veel of juist te weinig over te spelen en in wiens belang.

Gevoelens en gedrag en subjectificatie

Een docent kan bijvoorbeeld vragen: "Hoe denk je dat anderen je gaan zien

als je voortaan dribbelt met slechts twee stuiten en daarna overspeelt?'. Zo'n vraag kan de leerling laten nadenken over samenwerking en of het wenselijk is om enkel te willen presteren, tegelijkertijd kan het ook het risico van weerstand of frustratie oproepen. Misschien weigert hij het voorstel, omdat hij dergelijke keuzevrijheid niet gewend is of het lastig vindt om ermee om te gaan. Het besef dat anderen niet zoals hij zijn en dat zijn verlangens gevolgen hebben, kan hem confronteren met de idee dat een gymles niet altijd draait om winnen. Dit kan vele reacties bij de leerling oproepen, waarvan Biesta (2015) de twee uitersten als volgt schetst. De ene uiterste reactie is een sterkere focus op winnen, waarbij hij het voorstel van de docent als ongemakkelijk of als zinloos afwijst. Hij blijft dan te sterk vasthouden aan zijn wil om te winnen en hoopt op waardering van medespelers voor zijn prestaties. De andere uiterste reactie is dat hij, ontmoedigd door de kans op verlies, zich terugtrekt en de rest van de les halfslachtig meedoet.

De uitdaging voor de leerling ligt in het vinden van een balans tussen zijn eigen doelen en de ruimte voor anderen, waarmee hij niet in de uitersten van te hard doorzetten of zich terugtrekken vervalt, maar in het veilige of juist het moeilijke midden daarvan komt. Door keuzes te maken en de gevolgen daarvan te ervaren, oefent hij omgaan met verlangens en belangen van anderen en zijn eigen vrijheid.

Om deze groei naar 'het veilige midden' te stimuleren (Biesta, 2022), moet de leerling zijn verlangens, zijn (on)zekerheden en blinde vlekken ontmoeten door steeds heen en weer te springen van zijn eigen waarden en normen-kader naar het waarden en normen-kader van de ander. Hij moet bijvoorbeeld zijn blokkeeracties van schoten op de basket door een veel kleinere tegenstander heroverwegen en kritisch kijken naar zijn eigenschappen, kennis en ambities: helpen ze hem vooruit of staan ze hem juist in de weg? Geeft hij de veel kleinere tegenstander een (leer)kans door zichzelf uit te dagen om op geruime afstand het schot op de basket proberen te blokkeren in plaats van vlak voor zijn voeten? Welke blokkeerafstand

voor beiden uitdagend is (en wanneer dat het spel in ieders belang eerlijker maakt), kunnen zinvolle gesprekken over oordeelsvorming opleveren tussen de leerling(en) en de docent. Pedagogische vragen zoals: 'Is wat je wenst (de blokkeer-afstand) ook wenselijk?' of 'Is wat je verlangt echt verlangbaar?' vormen vaak het echte pedagogische werk die verlangens op een subjectiverende wijze kunnen onderbreken en leerlingen de realiteit laat ontmoeten (Biesta, 2022). Met dit soort vragen opent de docent een deur naar de wereld buiten hen – en tegelijkertijd een deur naar hun eigen innerlijke wereld. Je zou kunnen zeggen dat zij precies op dat moment ook zichzelf tegenkomen, omdat de wereld iets van hen vraagt. Dit proces biedt de kans om volwassen in de wereld te staan.

Timing van subjectificatie'

Het lijkt onmogelijk om een lijstje te maken van verlangens die leerlingen kunnen tegenkomen (en waarvan ze niet wisten dat ze die tegen zouden kunnen komen) waarbij ze zich vrij en onafhankelijk kunnen gedragen in een gymles. Toch kunnen we wel leerlingen ondersteunen om weerstand te bieden bij het ontmoeten van hun verlangens op het moment dat het zich voordoet. Zo zouden leerlingen bijvoorbeeld bij basketballen kunnen nadenken over deze uitspraak in een Harry Potter-film: 'Uit onze keuzes blijkt wie we werkelijk zijn, veel meer dan uit onze talenten'. Een korte persoonlijke onderbreking door de docent, zoals 'hoe wil je zijn in de ogen van de anderen?' zou mogelijk inzicht kunnen geven in de verlangens van de leerlingen.

Elke docent zal het moment van subjectificatie op zijn eigen manier benutten, door vragen te stellen en meer of minder risico's in overweging te nemen bij het bieden van vrijheid aan leerlingen. Hierbij kan de docent het perspectief van de leerling innemen om hem beter te kunnen prikkelen met andere perspectieven, maar hij zal ook regelmatig in het doeldomein van socialisatie willen blijven. Want als de leerling niet gewend is aan keuzevrijheid, kan dit leiden tot problemen. De leerling handelt steeds vanuit zijn eigen belang, zonder de gevolgen van zijn

keuzes te begrijpen of zonder te twijfelen aan zijn verlangens in relatie tot de verlangens van anderen.

De wijze waarop de school in z'n geheel met de drie doeldomeinen werkt, zal mede bepalen hoever de docent wil en kan gaan in het bieden van keuzevrijheid, waarbij hij zijn morele oordeel na de keuze van de leerling niet uitspreekt. Dit gebeurt door risico's zorgvuldig af te wegen en, waar nodig, grenzen te stellen zodat leerlingen binnen gestelde kaders nog steeds in staat zijn zelfbewuste keuzes te maken wanneer er een beroep op hen gedaan wordt.

Met andere woorden: waar is subjectificatie wel of niet zinvol? Is het bijvoorbeeld nuttig om een hond in de klas te hebben of leerlingen de planten te laten verzorgen? In zulke gevallen wordt er immers ook een beroep op leerlingen gedaan vanuit de wereld om hen heen. Mijn voorstel is om als docent op zoek te blijven naar vragen en contexten die doordringen, zodat leerlingen oefenen zichzelf in vrijheid te begrenzen om hun eigen vrijheid in balans te brengen met de wereld om hen heen. Onderwijs biedt met het benutten van het moment van subjectificatie, naast kwalificatie en socialisatie, een ideale omgeving om dit te oefenen en te ontwikkelen.

Note: De gebruikte voorbeelden zijn persoonlijke herinneringen aan ervaringen en gebeurtenissen binnen deze contexten. De ondersteunende teksten bij de voorbeelden zijn geïnspireerd op meer dan twintig gesprekken met Gert Biesta, zoals te vinden op YouTube en in podcasts op Spotify. ●

Bronnen

Biesta, G. (2015). *Het prachtige risico van onderwijs*. Uitgeverij Phronese.
Biesta, G. (2022). *Wereldgericht onderwijs: een visie voor vandaag*. Uitgeverij Phronese.

Contact

i.m.vdspek@hhs.nl

Ivo van der Spek is hogeschooldocent op de HALO in Den Haag

Foto's

Anita Riemersma

Kernwoorden

doeldomeinen, kwalificatie, socialisatie, subjectificatie, keuzevrijheid